

The cover features a central, textured portrait of a woman's face, looking slightly to the left. The background is a complex collage of colors and symbols. In the upper left, there is a stylized bird with a long beak. To its right is a circular diagram with internal lines. Below the bird is a dark, textured shape. To the right of the woman's head, there is a vertical blue and white graphic element with a spiral and a hand-like shape. The overall style is abstract and artistic, with a mix of warm and cool tones.

TRITON

Umění: a k čemu?

Antonín Mokrejš

FILOSOFICKÁ SETKÁVÁNÍ / 3

TRITON

Filosofická setkávání

Antonín Mokrejš
Umění: a k čemu?

Antonín Mokrejš

Umění: a k čemu?

Antonín Mokrejš
Umění: a k čemu?

*Tato kniha, ani žádná její část, nesmí být kopírována,
rozmnožována, ani jinak šířena bez písemného souhlasu
vydavatele.*

PhDr. Antonín Mokrejš, CSc.
Filosofický ústav AV ČR

recenze:
PhDr. Olga Baranová, CSc.

© Antonín Mokrejš, 2002
© TRITON, 2002
Cover © Eva Bystrianská, 2002

Vydalo Nakladatelství TRITON, Vykáňská 5,
100 00 Praha 10, www.triton-books.cz

ISBN 80-7254-199-4

Obsah

1 Umění a život.....	9
1.1 Struktura otázky	9
1.2 Vztah umění a života	12
1.3 Porozumění smyslu.....	14
1.4 Chuť i vůle žít	16
1.5 Svět kultury	17
2 Sebeuvědomování života	21
2.1 Neskutečnost umění.....	21
2.2 Zkušenost běžná a zkušenost umělecká.....	23
2.3 Umění předjímá a vynalézá	26
2.4 Vláda setrvačnosti	30
2.5 Svět obraznosti	32
2.6 Život očištěný a zmnožený.....	36
3 Život sám sobě účelem.....	40
3.1 Věci praktického užití	40
3.2 Proměna pohledu na život.....	45
3.3 Ustavičně se obnovující svár	50
3.4 Schopnost smát se	54
4 Potřeba měřítek	58
4.1 Volba a rozhodování	58
4.2 Vnitřní diferenciací života	61
4.3 Dvojí úroveň života	63
4.4 Vědomí totožnosti	66
4.5 Pokušení subjektivizmu.....	70
5 Cesta k původnosti	74
5.1 Originalita nebo původnost?.....	74
5.2 Údiv a znepokojení.....	77
5.3 Zrození osobního světa	80
5.4 Povaha zkušenosti	83

6 Budování paměti.....	89
6.1 Paměť a svět.....	89
6.2 Slavnost a svátek.....	92
6.3 Objev času.....	95
6.4 Úloha vzpomínky.....	98
6.5 Touha zanechat stopu.....	100
6.6 Žít v čase.....	102
6.7 Společenství a tradice.....	106
7 Mravní tvorba.....	111
7.1 Úloha tvorby v životě.....	111
7.2 Povaha mravní tvorby.....	115
7.3 Akt svobody.....	119
7.4 Vztah umění a mravnosti.....	122
8 Škola objektivit.....	129
8.1 Pojem objektivit.....	129
8.2 Objektivita v běžném životě – příležitost smysluplného počínání.....	132
8.3 Odpovědnost a svoboda.....	135
8.4 Překonávání subjektivizmu.....	137
8.5 Význam a úloha umění.....	141
9 Objevování skutečnosti.....	148
9.1 Otázka po skutečnosti.....	148
9.2 Osobní zkušenost.....	150
9.3 Rozhodování o skutečnosti.....	154
9.4 Podoby skutečnosti.....	157
9.5 Živý čas.....	162

1 Umění a život

1.1 Struktura otázky

Při pokusech přemýšlet o jakékoli věci narážíme stále – ať si to uvědomujeme či nám to uniká – na podstatný rozdíl mezi skutečným myšlením a běžným uvažováním. Každé uvažování – to, které probíhá na úrovni skutečného myšlení, i ono, jež se odehrálo jako běžná rozvaha – lze vymezit jako rekapitulaci našeho vědění i našeho nevědění o věci.

Běžné uvažování se jeví jako přímočarý a neúchylný chod směřující nejkratší cestou k dané věci, a v tomto srovnání pak skutečné myšlení vyhlíží dosti tristně jako stálá prodleva, ustavičné zdržování a snaha komplikovat náš přístup k věci zbytečnými a nepřírozenými oklikami.

Příznačný je zde zejména akcent na složku vědění, případně nevědění, a jejich výrazně odlišné pojetí. Při běžném uvažování hraje nejdůležitější úlohu naše vědění o věci, na ně se soustředujeme, to shromažďujeme a uspořádáváme, abychom je pak využili při zacházení s dotyčnou věcí. Vědění je zde důležité pro odpovídající počínání a rovněž složka nevědění je aktualizována jen v dané souvislosti, tj. pojímá se jako limitující faktor při zacházení s dotyčnou věcí. Běžné uvažování se zabývá věcí, aby se jí co nejrychleji a co nejsnáze zbavilo a nemuselo jí už věnovat další pozornost. Kdežto skutečné myšlení se soustřeďuje především na naše nevědění o věci a usiluje o náš výcvik v umění nevědět. I dosažené vědění se zkoumá z hlediska možného nevědění, které se v něm a za ním skrývá, stále znovu tematizuje pohyb zjevoování se věci jako vzájemnost jejího odkrývání a jejího skrytí.

A to dvojnásobného odkrývání a dvojitého skrytí, neboť jednak se věc sama pohledu nabízí a pohledu dovolává, a tak se odhaluje, tím však zároveň také v určitém ohledu skrývá, jednak my sami ji svou aktivitou odhalujeme a odkrýváme, leč v jistém ohledu ji současně cloníme. Skutečné myšlení vědomě čelí pokušení jediného klíče v přístupu k věci a charakterizuje každou verzi porozumění věci jako příznačnou konfiguraci vazby zjevnosti a skrytí.

Z poněkud odlišného hlediska a možná i do jisté míry zřetelněji vyjevuje rozdíl skutečného myšlení a běžného uvažování jejich výrazně se lišící vztah k otázce a odpovědi jako elementárním formám obou podob rozvažování. Běžné přemýšlení se programově a očividně orientuje na hledání odpovědí, kdežto otázky přijímá podle toho, jak se vynořují v chodu života a našeho konání. Otázky jako by kladl život sám a vlastní výkon rozvažování spočívá až v hledání odpovědí. A odpověď tu pak má ráz odbytí a vyřízení otázky, je to poznatek, který nám poskytuje směrnici pro naše další – nyní už neproblematické – zacházení s věcí, a otázky nás takto zbavuje.

Naproti tomu skutečné myšlení považuje za svůj vlastní úkol vypracování otázky a uskutečňuje se právě jako tázání. Skutečné myšlení otvírá pohyb uvažování o věci, které nekončí nalezením odpovědi a v němž každá odpověď tázání obnovuje a nově situuje. Myšlení v podobě tázání usiluje tematizovat celkový horizont našeho porozumění věci a odkrývá přitom jeho příznačnou hybnost svými poukazy na vztahy dějinnosti a osobní iniciativy v doméně porozumění. Aniž bychom se blíže zabývali strukturou tázání a pokoušeli se ji podrobně vypracovat, musíme – byť jen letmo – její globální charakteristiky podat. Tázání jako vypracovávání otázky ožřejmuje příslušnou věc jako zařazenou v kontextu celku a vynořující se uprostřed celkového horizontu, a tak nám odhaluje, že v otázce po věci je nutně spoluobsažena otázka po celku. Otázka po

věci vždycky předpokládá jistou zjevnost a viditelnost věci, a tedy i přítomnost světla, v němž a díky němuž danou věc vidíme. Tak se tázání po věci stává tematizací terénu viditelnosti a jeho osvětlení a pozornost zároveň upoutává vzájemnost odkrytosti věci a jejího skrytí. Podstatné pak jsou zejména tři následující momenty ve struktuře otázky.

Tázání předpokládá a zahrnuje především přítomnost věci, a to mimo jiné znamená, že při vypracování otázky tematizujeme příslušnou věc jako v jistém ohledu viditelnou a zjevnou, jinak bychom se totiž na ni nemohli tázat, zároveň však v jiném ohledu nezjevnou a skrytou, vždyť proč bychom se na ni jinak dotazovali. Dále hraje při tázání podstatnou úlohu sama situace tázání, v níž se zračí situovanost a motivace otázky. Otázka vyvstává v pohybech života jako výzva k zastavení a skutečné myšlení tuto potřebu a její uspokojení nepřijímá jako prosté fakty, nýbrž činí z nich součást otázky a snaží se je prozkoumat. Situovanost a motivace otázky podstatně ovlivňují její vypracování, spoluurčují její formulaci a pomáhají vymezit její přesný smysl. A tak se nutně stávají pro skutečné myšlení předmětem zájmu, neboť myšlení nepřijímá svůj předmět jako něco samozřejmého a už předem daného a svůj úkol spatřuje v úsilí o vypracování vlastního předmětu, tj. v uvolňování výhledu a v kultivaci schopnosti vidět a rozlišovat. Konečně pak k centrálním momentům struktury otázky náleží také účast tázajícího se, v níž se zračí jednak osobní zaujatost příslušnou věcí, jednak osobní zájem na ní. Osobní zaujatost věcí se zakládá na podobách přítomnosti věci, jež tázajícího se oslovují a angažují, na tom, co z věci dokáže vidět a jak to vidí. Proto právě zaujatost věcí ozřejmuje povahu naší příslušnosti jako našeho základního určení. Kdežto osobní zájem na věci svědčí spíše o tom, jak jsme danou věc včlenili do kontextů vlastního života, jak jsme si ji osvojili a uzpůsobili a jakou úlohu jí v terénu vlastní životní praxe přičítáme a přisuzujeme.

1.2 Vztah umění a života

Uvažující o vztahu umění a života klademe si otázku po bytostné povaze obou pólů uvedeného vztahu a zkoumáme, jaké světlo jejich vztah na jeden i druhý pól vrhá. Život jako cosi nám důvěrně známého, čemu rozumíme a v čem se spolehlivě orientujeme, se zde nestává klíčem k objasňování povahy umění a umění se nepodřazuje zdánlivě samozřejmým nárokům života, ani umění jako příkladná a modelová verze života tu neslouží jako vodítko pro pochopení a výklad života. Naopak jednomu i druhému se pokoušíme porozumět právě prozkoumáním jejich vzájemného vztahu, a ten pak chápeme jako živou a dynamickou vazbu složitě členěnou a dějinně proměnlivou.

12

Hovoříme-li o životě, rozumíme tím – jak je zjevné – sféru lidského života, a umění tedy pojímáme jako osobitou lidskou činnost. Lidský život ovšem probíhá v několika úrovních, životem tedy nerozumíme pouhý biologický fakt, nýbrž až jistý ráz a jistou úroveň života. Charakteristickou úroveň a příznačný ráz života, jež máme na mysli, lze pojmově vymezit a uchopit jen s obtížemi a vyžaduje to složitou přípravu spočívající ve vypracování a tříbení odpovídající myšlenkové výzbroje a ve zvláštním uvolňování přístupu a výhledu na specifickou hybnost takto pojatého života. Nicméně bezprostřední a zřetelnou zkušenost o této úrovni života všichni máme, a té se můžeme předběžně dovolávat, případně se o ni opřít. Její pojmenování bude sice zatím jenom přibližné, nicméně osobní životní zkušenost každého z nás dostačuje jako základ porozumění i jako možnost verifikace. Jedná se o zkušenost probíhající v horizontu smyslu, tj. o komplex mnohotvárných zkušeností spojených se zakoušením nejrůznějších podob přítomnosti smyslu nebo s rozpoznáním jeho nepřítomnosti a ztráty.

Uvedená zkušenost se nutně odvíjí jako naše osobní zkušenost, o níž můžeme podávat svědectví a bezprostředně vy-

povídat. Nadto je třeba mít na paměti, že zkušenost o přítomnosti smyslu v životě a o životě neseném a prostoupeném zážitkem smysluplnosti nejprůkazněji a nejzřetelněji dokládá pocit radosti ze života, důvěra v život, chuť i vůle žít. To je také naše první vodítko při tematizaci vztahu života a umění.

Musíme především uvážit problém životní významnosti a závažnosti umění a zkoumat, proč jsou umělecké hodnoty pro život na určité úrovni nepostradatelné a jakou úlohu – a to ničím jiným nezastupitelnou – umělecké činnosti v kontextech charakteristické hybnosti života hrají, pokud ovšem skutečně takovou úlohu plní. Uvedenou cestou lze získat bohatší a určitější porozumění životu na úrovni jeho konstitutivního vztahu ke smyslu a rozpoznat, čím životu přispívá právě umění, aby člověk sám sobě porozuměl, spatřil ve své vazbě na horizont smyslu své rozhodující určení a dokázal ze svého porozumění získat nepostradatelné zdroje vlastní hybnosti a svého vzestupu.

Vztah umění a života má ovšem i svou druhou a neméně závažnou stránku, již reprezentuje hledisko vazby umění a života právě pro samotné umění. Mnozí myslitelé soudí (u nás např. F. X. Šalda), že umění nejspíše porozumíme, spatřujeme-li v něm osobitý případ a osobitou verzi života, a vyvozují z toho, že by život bez umění byl zřetelně ochuzen a cosi podstatného by se z něho vytratilo. Potud se domýšlejí, že příznačné zákonitosti domény umění mohou posloužit jako vydatný klíč k pochopení osobité povahy života. Nadto se domnívají, že právě životní významnost a iniciativnost umění dokáže rozhodujícím způsobem osvětlit bytostnou povahu uměleckých hodnot a uměleckých činností a že žádný jiný klíč k podstatnému porozumění uměleckým aktivitám vlastně ani neexistuje.

1.3 Porozumění smyslu

Předběžně se budeme opírat zejména o dvojí charakteristiku horizontu ustaveného událostmi vyhraňování a rozumění smyslu. Ukazuje se totiž, že smysl má povahu platnosti přesahující rozměr individuálního života. Ztělesňuje platnost, která se neobrací pouze k určitému individuu a neoslovuje pouze je, nýbrž vztahuje se – aspoň potenciálně – i k dalším jednotlivcům a zprostředkovaně k příslušnému společenství a má ráz „platnosti pro každého“. Smysl tedy vytváří a zakládá půdu setkávání, sdílení a společenství lidí. Potud smysl nesmíme chápat jako nějakou tezi, kterou formulujeme, a musíme rozpoznat jeho ráz prostoru pro styk a setkávání, který se lidem otvírá a nabízí a který všichni, jež odpovídající tvářnost smyslu oslovuje, užívají, ustavují a budují. Závažné pak je i to, že porozumění, jehož se smysl dovolává, nepředstavuje jednotlivý akt v rámci lidského života, vystupující vedle řady dalších a souřadný s nimi. V porozumění smyslu nacházíme základní životní výkon, jednotící a komponující život jako celek, který podmiňuje a nese způsob, jakým se jednotlivci (porozumění smyslu znamená osobní výkon) jeho možnosti otvírají a nabízejí a jak jich užívá.

Porozumění smyslu se rovněž neodehrává jako jeho prosté nacházení a smysl se neprezentuje jako předem daný a objektivně zjiřitelný útvar, samozřejmě a bezpečně rozpoznatelný a v podstatě zcela zajištěný a neotřesitelný. Smysl, který život rozpoznává a jemuž rozumí, v jehož horizontu se rozvíjí, před námi vystupuje především jako možnost, která se nám nabízí a dovolává se právě nás. Potud se smysl uplatňuje v tvářnosti čehosi nezaručeného, nezajištěného a nesamozřejmého, co se naplňuje teprve díky naší účasti a v důsledku našeho nasazení. Platný smysl před námi vystává jako příležitost smysluplného života, jako možný výsledek i zisk životní tvorby.

V horizontu smyslu rozpoznáváme, že naši určující potřebou je potřeba smyslu a že v trvalé nepřítomnosti smyslu nedokážeme žít. Potřeba smyslu se tak přirozeně váže s potřebou řádu a ukazuje se, že v trvalé absenci smyslu a v čirém chaosu nemůžeme jako lidé existovat.

Smysl potřebujeme a nedokážeme se bez něho obejít, zároveň však není předem dán a beze zbytku hotov, objektivně a spolehlivě zaručen, vytvořen a vypracován samovolným chodem života a jeho dějinné hybnosti, odtud směrodatné charakteristiky životní tvorby. Smysl totiž klademe tam, kde se nám otvírá a nabízí jeho možnost, avšak činíme tak na své osobní riziko a na vlastní odpovědnost, se vši nejistotou a charakteristickými úskalími takového počínání. Nutnou tvořivost života, životní tvorbu příznačnou pro odpovídající úroveň života, lze tedy vymezit jako vytváření smyslu a zakládání řádu a popsat jako překonávání vnitřní roztříštěnosti i neuspořádanosti života a jako boj s chaosem.

Každý akt životní tvorby probíhá v tvářnosti osobního výkonu, svým počínáním totiž zakládáme nebo obnovujeme tu verzi smyslu a takovou podobu řádu, jež prostupují a dirigují náš vlastní život a jsou platné a významné právě ve světle jeho osobité optiky. Tvořivost života představuje cestu k původnosti a mezi rozhodující zisky tvorby patří objevování a nacházení původních zdrojů a pramenů života a odkrývání toho, co reprezentuje jeho původnost.

Nesmíme však ztrácet ze zřetele, že smysl i řád, k nimž jednotlivý tvůrčí výkon jako akt životní tvorby míří, přesahují rozměr jednotlivého života a ztělesňují vazby zakládající niternou jednotu života i světa. Smysl se otvírá jako prostor setkávání a řád se prezentuje jako základ možného srozumění, tyto vazby se dovolávají osobní účasti každého, kdo je přijímá a vstupuje do nich. Jedná se o vazby stimulující a obnovující tvořivost života, které se uchovávají či upevňují jen díky osobnímu nasazení. Z tohoto hlediska se tvořivost živo-

ta naplňuje takovým rozhodováním o smyslu a takovým nacházením řádu, jež svědčí o konstitutivním významu svobody pro důstojnou úroveň života.

Rozdíl tvořivého a netvořivého naplňování života člověku nabízí měřítko, aby ve svém vlastním životě a posléze v životě vůbec rozlišoval, a především dává zřetelně vystoupit bytostné povaze lidské svobody. Tvůrčí výkon jako rozhodnutí o smyslu a cesta k řádu člověku odhaluje, že svoboda znamená a nemůže znamenat libovůli či svévoli, neboť tam, kde člověk jedná libovolně a svévolně, podle svých okamžitých popudů a hnutí, propadá chaosu a chaos upevňuje i prohlubuje. Ve světle životní tvorby a její příznačné zákonitosti se naopak ukazuje, že se svoboda prezentuje dobrovolným přijetím závazků a vazeb, v nichž člověk nachází své bytostné určení, objevuje své místo, i to, kam patří.

16 1.4 Chuť i vůle žít

Skutečné a hodnotné umělecké dílo předvádí případ života a jeho charakteristické hodnoty, vše to nás bezprostředně oslovuje a osobně dokáže zaujmout, vtahuje do svého středu a aspoň na chvíli se stává platným a naléhavým obsahem našeho vlastního prožívání. Zážitek z uměleckého díla pobízí k osobní a tvořivé účasti na předvedených dějích a situacích a obnovuje naši disponovanost pro tvorbu, protože nás nutí, abychom svou schopnost produktivní účasti fakticky osvědčili. Právě ve schopnosti názorně, výrazně a s dostatečnou naléhavostí předvést případ života, jeho gesto, podobu, situaci či děj, a v míře, s níž tento impuls obnovuje a stimuluje naši tvořivost, nacházíme vlastní a příznačné kritérium hodnoty umělecké tvorby.

Umění, umělecká prezentace života, však má rovněž svou druhou stránku, v kontextech života neméně významnou i dů-

ležitou. Případ života, s nímž se zde setkáváme, nás sice strhuje a unáší, dožaduje se naší osobní účasti a plně aktivizuje naši schopnost prožít a procítit jednotlivé životní děje, zároveň se však odhaluje jako cosi, co netvoří reálnou komponentu našeho životního údělu a co ani zdaleka nemá jeho důraznou naléhavost. V umění jako bychom unikali dosahu životní nouze a nezbytí a zabývali se něčím, co k nim v žádném případě nepatří. Umění se tak jeví jako sféra nevážnosti a hry, pouhého zdání a potud jako cosi nadbytečného, a jeho životní poslání i významnost jako by vyrůstaly právě z této jeho stránky.

Skutečný a důstojný život vedený potřebou smysluplnosti a řádu je nutně tvořivý a jeho tvořivost směřuje zejména k založení a vytváření platného smyslu. Zkušenost o smyslu se úzce váže na charakteristický postoj vůči životu, na radostné přijetí života a přitakání jeho výzvam i příležitostem, na zkušenost, že život ztělesňuje základní hodnotu a rozhodující dar, neboť ve svém chodu a průběhu vyjevuje přítomnost nejrůznějších hodnot, které zakládají jeho obsah i plnost, propůjčují mu příznačnou slávu i lesk, barvitost a naléhavost. Člověk přijímá svůj život a prožívá jej jako smysluplný, když mu život ztělesňuje přítomnost hodnot a obsahů, které k němu hovoří a získávají jeho zaujetí, tj. díky všem zkušenostem, jež obnovují jeho chuť i vůli žít.

1.5 Svět kultury

Život vztažený ke smyslu a realizovaný jako kontinuita tvůrčích výkonů reprezentuje příznačnou úroveň života vskutku lidského i důstojného a jeho společenské aspekty a souvislosti lze nejlépe postihnout jako proces založení a budování světa kultury. Kultura představuje společenský proces kladení a rozumění smyslu a reprezentuje společenský rozměr nutné tvořivosti opravdového života.